

WHAT DO THE ROMANIAN DICTIONARIES SAY ABOUT ‘STRESS’ AND ‘ACCENT’?

Alina-Mihaela Pricop, Research Assist., PhD, ”Al. Ioan Cuza” University of Iași

Abstract: Despite benefits of a global language, we must not forget that each language is a unique way of thinking and expressing reality. The accent is a universal feature of human communication, but at the same time a mark of the identity of each language at the expression level. The aim of this article is a brief assessment of the ways in which the meanings ‘stress’ and ‘accent’ of the romanian word accent are analyzed. The analysis is based on a romanian lexicographic corpus, composed of general and specialized dictionaries. There are different ways to analyse the three concepts (a relative prominence of a syllable, a mark used in writing, a characteristic mode of pronunciation) within their degree of abstractisation and specialisation in linguistics. The lexicographic definitions confirm the polysemy of this term and show the attempts to capture specialized sense. The article is about a complex meaning and a typological variety, both examined in light of recent studies of prosody.

Keywords: accent/ stress, pronunciation, prosody, lexicographic definition, dictionary

Introducere

Este cunoscută tendința generalizării utilizării limbii engleze și răspândirea în diverse limbi a anglicismelor pe fondul fenomenului tot mai extins al globalizării lingvistice. În condițiile în care fiecare limbă se caracterizează printr-un sistem de gândire și de expresie propriu, și deci inclusiv prin trăsături accentuale specifice, trebuie văzut, printre altele, în ce măsură accentul poate fi invocat în sprijinul afirmării identității lingvistice. O posibilă abordare o reprezintă observarea modului în care accentul este conceput și descris în lucrările lexicografice. Ne propunem în acest articol evaluarea succintă a modalităților prin care sunt analizate conținuturile termenului *accent* într-o serie de dicționare românești reprezentative.

1. Preliminarii metodologice

Pe baza unui corpus lexicografic alcătuit atât din dicționare generale ale limbii române, cât și din dicționare de specialitate, urmează să fie observat tratamentul lexicografic al termenului *accent*. Din multiplele realizări notabile ale lexicografiei românești sunt selectate o serie de dicționare monolingve cu caracter explicativ, în ordinea cronologică a apariției: *Dicționarul limbii române*, *Dicționarul universal al limbii române*, *Dicționarul limbii românești*, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, *Micul dicționar academic*. Dicționarul tezaur al limbii române, inițiat de Academia Română, este redactat și publicat în două etape, de-a lungul unui secol, începând din 1913 și până în 2010, termenul *accent* este analizat în primul volum al seriei vechi, cunoscută drept *Dicționarul Academiei*, cu sigla¹ da. Este consultată pentru termenul analizat ediția din 1929 a *Dicționarului universal al limbii române* (șăineanu, d. u.), elaborat de Lazăr Șăineanu și publicat pentru prima dată în 1896. Este consultat, de asemenea, *Dicționarul limbii românești* (scriban, d.), elaborat și publicat în 1939 de către August Scriban. Din mediul academic provine *Dicționarul limbii române literare contemporane* (dl) din care este considerat primul volum, apărut în 1955, care conține literele A-C. „Marelu” dicționar academic (da/ dlr) îi corespunde într-o formulă concentrată *Micul dicționar academic* (mda), al cărui prim volum, din 2001, conține termenul care ne interesează. Dintre dicționarele de specialitate sunt

¹ Majoritatea lucrărilor lexicografice consultate sunt citate cu siglele din bibliografia dicționarului academic.

consultate² pentru observarea diferențelor de tratare, în funcție și de publicul vizat, două lucrări monolingve reprezentative: *Mic dicționar de terminologie lingvistică* și *Dicționarul general de științe ale limbii*, precum și două dicționare poliglote de termeni lingvistici. *Mic dicționar de terminologie lingvistică* (m. d. lingv.) este primul dicționar de specialitate în limba română, publicat în 1980. Lucrarea de referință o constituie mai ales *Dicționarul general de științe ale limbii* (dșl) publicat în 1997, a cărui ediție din 2005 este consultată aici. În 1978, apar concomitent două dicționare poliglote de termeni lingvistici: *Dicționar poliglot de termeni lingvistici* și *Dicționar de terminologie lingvistică: român – englez – francez – rus*, elaborate de colective de cadre didactice de la universitățile din București și Cluj, și adresate studenților de la filologie. Odată stabilit corpusul lexicografic, documentarea constă în excerptarea tuturor definițiilor analitice și prin sinonime, lucrate în cadrul articolelor *accent*. Ierarhia diferită a sensurilor din fiecare dicționar reflectă grade diferite de cunoaștere și de redare a conținuturilor. Definițiile, enumerate în ordine cronologică, sunt examinate în privința modalităților de categorizare și descriere pe baza modelului clasic în gen proxim și diferențe specifice.

2. Termenul *accent*³

Accentul reprezintă o trăsătură a limbajului uman care se manifestă la nivelul vorbirii, fiind analizat la nivelul scrierii și redat prin intermediul unui semn grafic. În domeniul lingvisticii, noțiunea ‘accent’ este circumscrisă gramaticii, pentru ca începând cu prima jumătate a secolului al XX-lea, odată cu individualizarea subdomeniului foneticii (cf. Bidu-Vrăncănu 2010: 54), să fie studiată de aceasta din urmă. Dezvoltarea recentă a studiilor de prozodie, în special a celor dedicate identificării și descrierii modelelor intonaționale (v. Turculeț 2008), evidențiază rolul accentului la nivelul cuvântului și al enunțului. Vorbitorul obișnuit asociază accentul mai degrabă cu felul în care vorbesc persoane originare din alte regiuni sau țări. Astfel termenul *accent* ajunge să desemneze trei noțiuni diastratic distincte.

3. Analiza sensurilor din dicționare

3.1. În continuare sunt enumerate în ordinea cronologică de apariție a surselor, definițiile corespunzătoare noțiunii de bază ‘pronunțare mai intensă a unei silabe’, cu indicarea sursei și a ordinii sensurilor: „Schimbarea vocii în intensitate sau în înălțime pentru marcarea unei silabe în cuvânt, a unui cuvânt sau a unei combinații de cuvinte în frază” (da, s.s.1); „Ridicarea sau coborârea vocii pe silaba unei vorbe” (șăineanu, d. u., s.s.1); „Pronunțare mai intensă a unei silabe, indiferent de înălțimea vocii” (scriban, d., primul sens); „Scoaterea în relief a unei silabe, a unui cuvânt etc., prin mărirea intensității vocii sau prin intonație” (dl, s.s.1); „Procedeu fonetic-fonologic care subliniază o unitate superioară fonemului (v.) dintre altele egale cu ea” (Schveiger 1978, s.s.2); „Evidențiere a unei silabe într-un cuvânt sau a unui cuvânt într-o propoziție sau într-o frază prin mărirea intensității vocii sau prin varierea tonului” (m. d. lingv., s.s.1); „Pronunțare mai intensă sau pe un ton mai înalt a unei silabe dintr-un cuvânt sau a unui cuvânt dintr-un grup sintactic (sintagmă, propoziție, frază); unitate suprasedimentară intensivă” (dșl, s.s.1; dșl², s.s.1); „Pronunțare mai intensă sau pe un ton mai înalt a unei vocale, a unei silabe, a unui cuvânt sau a unui grup de cuvinte” (mda, s.s.1).

² Detalii despre macro- și microstructura celor două lucrări sunt prezentate în comunicarea: Observații privind dicționarele poliglote de termeni lingvistici, pe care am prezentat-o în cadrul Colocviului Internațional al Departamentului de Lingvistică, Diacronie și sincronie în studiul limbii române, Ediția a 13-a, Facultatea de Litere, Universitatea din București, 13-14 decembrie 2013.

³ Conținutul complex redat prin termenul unic rom. *accent* este structurat în limba engleză prin doi termeni: engl. *stress* și *accent*, ultimul identifică semnul lingvistic și modul particular de a vorbi al unui locutor.

Cu excepția dicționarului lui Schveiger, în celelalte surse genul proxim⁴ este realizat printr-un substantiv abstract, nume de acțiune, provenit dintr-un infinitiv lung: *schimbare*, *ridicare*, *coborâre*, cu referire la voce, respectiv: *scoatere*, *evidențiere* (cf. *marcare* în cadrul definiției din da), *pronunțare*, cu referire la silabe. Intenționalitatea fenomenului reiese din termenii și construcțiile parțial sinonime: *scoatere în relief* (dl), *evidențiere* (m. d. lingv.), cf. *subliniere* (Schveiger) și *pronunțare mai intensă* (scriban, d., dșl², mda). Definiția din da disociază fenomenul, care constă în modificarea vocii în funcție de doi parametri, înălțimea și intensitatea, de intenționalitate (*pentru marcarea*). Mai mult, se precizează faptul că fenomenul poate privi două tipuri de segmente fonice, nu numai silaba, ci și cuvântul sau combinațiile de cuvinte, situate la două niveluri, cuvânt și frază. Definiția din șăineanu, d. u., se limitează la descrierea fenomenului privitor numai la silabă, fără precizarea intenționalității. Tot restrictivă în privința segmentului fonic implicat, silaba, este și definiția din scriban, d., care diferențiază implicarea celor doi parametri, înălțimea fiind în acest caz indiferentă, într-o formulare sintetică a fenomenului și intenționalității: *pronunțare mai intensă*, formulare specifică dicționarilor lingvistice și generale mai recente. Lucrarea lui Schveiger redă conținutul într-o manieră instrumentală, tehnică, prin intermediul genului proxim *procedeu* (feonetic-fonologic), și indică dubla funcționare a accentului printr-o formulare neutralizatoare: „sublinierea unei unități superioare fonemului”. Definiția în două părți din dșl reunește accepțiile tradițională și modernă ale conținutului strict lingvistic al termenului. În lingvistica tradițională (cf. dicționarele anterior amintite), accentul este conceput ca pronunțare mai intensă a unei silabe sau a unui cuvânt, în timp ce în lingvistica modernă, accentul capătă statut de unitate lingvistică studiată de prozodie, asta pentru că elementele limbii sunt considerate în calitate de unități lingvistice: fonetice, lexicale, morfologice, sintactice etc. În domeniul foneticii, funcționează două clase de unități fonetice, numite, în terminologia lingvisticii americane, unități segmentale (tradițional: vocalele și consoanele), respectiv unități suprasedimentale, iar în terminologia lingvistică europeană, prozodeme sau unități prozodice. La rândul lor, unitățile suprasedimentale sunt de două tipuri: cele care caracterizează silaba, numite intensive (*accentul*), respectiv cele care caracterizează segmente fonice mai mari decât silaba, numite extensive (*intonajia*). Definiția este completată în ediția a doua a dicționarului de o clasificare a accentului (v. infra termenul *accent* în sintagme). Cel mai recent dicționar general (mda) preia într-o formă simplificată elementele esențiale din dicționarele anterioare, aducând în lexicografia dedicată publicului larg formulări specifice dicționarilor de specialitate, fapt relevant pentru gradul de cunoaștere a unității definite. În majoritatea surselor consultate conținutul discutat este plasat pe primul loc, excepție face dicționarul lingvistic al lui Schveiger în care acest sens ocupă a doua poziție.

3.2. Următorul set de definiții privește accentul în calitate de semn grafic: „Semnul grafic prin care se însemnează schimbarea vocii” (da, s.s.2); „Semnul ce se pune pe o silabă” (șăineanu, d. u., s.s.2); „Un semn care se pune pe vocale” (scriban, d., al patrulea sens); „Semn grafic care se pune uneori deasupra unei vocale, pentru a arăta că silaba respectivă este accentuată” (dl, subsens al primului sens); „Semn grafic întrebuițat în scrierea unor limbi, pentru marcarea timbrului unor vocale” (dl, subsens al primului sens); „Semn diacritic folosit în scrierea unor limbi pentru a marca anumite particularități de pronunțare a vocalelor, inclusiv caracteristici de accentuare, dar și particularități independente de pronunțare” (dșl, s.s.2; dșl², s.s.2); „Semn grafic pus deasupra unei vocale pentru a marca o pronunțare mai intensă, pe un ton mai înalt, sau o altă particularitate de pronunțare” (m. d. lingv., s.s.2). „Semn grafic care marchează un accent (1)” (mda, s.s.2)⁵.

⁴ Contrar uzului lexicografic standardizat de a reda genul proxim printr-un substantiv nearticulat, acesta apare articulat hotărât în primele dicționare (DA, SAINEANU, D. U., DL).

⁵ Numai în MDA este utilizat procedeu trimerterii interne în cadrul aceluiași articol la primul sens al termenului.

Înainte de a formula câteva remarci privitoare la definițiile enumerate, trebuie precizat că primele atestări ale termenului *accent*, cu indicarea citatelor sau numai a surselor bibliografice corespunzătoare, privesc acest al doilea sens. Prima atestare, indicată în a doua ediției a tdr², este din 1783: *Despre accenturile, ce sunt de lipsa la Ortographia. Accenturile, cu qvare traım, qvand scriem Romănesce cu literele cele Illyricesci, sunt și se numesc: varia, Oxia, Tytla, Dasya, vrachia, Xiloxia, și Apostrof* (abc, p. 90)⁶. Într-o ordine, care se abate întrucâtva de la principiul cronologic, prima atestare dată în da este din 1892-1893: *Accentele... acut, grav, circumflex, spiritus asper și lenis se zice că sânt descoperirea lui Aristophane Byzantius* (maiorescu, cr. iii, 259, apud da); urmată de o a doua atestare din 1872-1873: *Acum, când am reluat literele străbune... sântem nevoiți a întrebuița și noi tot soiul de accentate... Să ne servim de accenturi, ferindu-ne de a abuza prea mult de ele* (negruzzi, s. i, 347-348, apud da).

Definițiile conțin același gen proxim⁷ *semn* și diferența specifică imediată *grafic*, considerată probabil implicită și din acest motiv absentă din dicționarul lui Scriban, și înlocuită în ambele ediții ale dșl prin determinantul *diacritic*, care precizează natura distinctivă a semnelui, caracterul grafic fiind implicit. Definițiile descriu statutul de marcă al accentului pentru „pronunțarea mai intensă”. Definițiile conțin și o precizare spațială curentă în dicționarele mai vechi și implicită în cele mai recente, semnul este „pus deasupra” vocalei accentuate (v. inclusiv plasarea deasupra silabei, în șăineanu, d. u.). Dar semnul grafic nu marchează numai accentul unei vocale (v. primul sens), întrebuițarea sa fiind generalizată și pentru alte particularități de pronunțare (dl, dșl, m. d. lingv., mda). Din acest motiv, este interesantă tratarea ca două subsensuri sub sensul generalizat, a accepțiilor redade prin genul proxim *semn* și diferența specifică imediată *grafic* în dl. Dicționarul actual de referință pentru terminologia lingvistică românească (dșl) înregistrează transferul conținutului, analizat aici, asupra sintagmei *accent grafic*, ceea ce înseamnă că sintagma este deja specializată pe acest al doilea sens. Este curioasă absența accepției ortografice din dicționarul de termeni lingvistici al lui Schveiger. În timp ce o parte dintre dicționare redau acest conținut ca un sens de sine stătător, poziționat al doilea în economia articolului lexicografic, celelalte lucrări îl subordonează sensului principal, ca subsensuri, fapt ce indică legătura strânsă dintre accepții, ele privind două maniere diferite, orală și scrisă, de redare a aceluiași fenomen.

3.3. În fine, cel de-al treilea sens este analizat prin intermediul următorului set de definiții: „Pronunțare” (da, s.s.1; mda, s.s.3); „Intonațiune particulară unei țări” (șăineanu, d. u., s.s.3); „Pronunțare particulară” (scriban, d., al treilea sens); „Fel particular de a pronunța cuvintele într-o limbă sau într-un dialect” (dl); „Ansamblul obișnuințelor articulatorii (sau de alt fel) care dau o coloratură specială (specifică) vorbirii unui emițător (v.) grup, sau limbi” (Schveiger, s.s.1); „(Impropru) Fel particular al unei persoane de a pronunța cuvintele ca într-o limbă străină sau ca într-un grai” (m. d. lingv., s.s.3); „În limbajul curent, mod de a vorbi (sau de a pronunța) relevant pentru proveniența etnică, regională sau socială a unui individ sau specific acestuia” (dșl, s.s.4; dșl², s.s.4).

Potrivit primelor atestări este vorba despre o accepție relativ recentă, din prima jumătate a secolului al XX-lea, din 1913: *Vorbește românește cu un accent strein* (da); sau tot demonstrativ: *Se spune: cu accent străin, cu accent moldovenesc, cu accent oltenesc* (m. d. lingv.).

⁶ Am preluat din bibliografia DLR sigla ABC (= ABC sau alphavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamului românesc. Blaj, 1783) corespunzătoare siglei ȘINCAI, A. (= Gheorghe Șincai, ABC sau alphavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamului românesc. Blaj, 1783) din bibliografia TDRG² unde apare indicația acestei prime atestări.

⁷ Primele dicționare prezintă genul proxim în formă articulată hotărât (DA, ȘĂINEANU, D. U.) și nehotărât (SCRIBAN, D.).

A treia unitate de conținut desemnată prin cuvântul *accent* privește o manieră (v. sinonime: *fel, mod*) particulară de pronunțare a cuvintelor, diferită de pronunțarea normală la care face referire primul sens definit. Accepția cuvântului privește diferențe diatopice, mai rar diastratice, de accentuare care ies în evidență în dialogul dintre persoane care vorbesc idiomuri (limbi, dialecte, graiuri) diferite, aspect formulat în maniere diferite în majoritatea definițiilor. În dșl accepția curentă a termenului apare cu marca „în limbaj curent” (cf. mărcile de domeniu în dicționarele generale) integrată definiției. Dacă în dșl, cuvântul este notat ca aparținând limbajului curent, în celălalt dicționar reprezentativ de specialitate, m. d. lingv., sensul poartă marca parantetică „impropriu”. Prin cele două mărci specialiștii subliniază gradul ridicat de determinologizare și despecializare suferit de termenul *accent* sub influența acestui din urmă sens, precum și încadrarea, cu accepția respectivă, în lexicul comun. În majoritatea dicționarelor sensul este plasat al treilea, excepție face da, care îl consideră subsens al primului sens, dșl în care sensul este situat pe a patra poziție datorită considerării pe locul al treilea al sintagmelor *accent metric/ ritmic/ prozodic*. Dicționarul poliglot al lui Schveiger ierarhizează, în mod surprinzător, pe primul loc acest sens și îl definește ca „ansamblu de obișnuințe articulatorii” care „dau o coloratură specială vorbirii”, în legătură, la rigoare, cu tiparele intonative.

4. Determinanți și sintagme

Studiile aprofundate de fonetică și prozodie stabilesc pe baza anumitor criterii o tipologie variată a accentului în toate cele trei accepții redată în dicționare. Polisemantismul termenului *accent*, în accepția specializată de unitate lingvistică (suprasegmentală) și de semn grafic corespondent, precum și în accepția curentă de mod particular de a pronunța (cuvintele), justifică utilizarea determinărilor⁸ pentru precizarea sensurilor, precum și evoluția unora dintre construcțiile rezultate în sintagme specializate (v. în special *accent grafic*).

4.1. Majoritatea definițiilor formulează diferit ceea ce în dșl este concentrat analitic în prima parte a definiției de sub primul sens: „pronunțare mai intensă sau pe un ton mai înalt a unei silabe dintr-un cuvânt sau a unui cuvânt dintr-un grup sintactic (sintagmă, propoziție, frază)” (s.v.). Definiția conține patru elemente relevante pentru tipurile de accent: cei doi parametri de natură fizică, intensitate și ton (înălțime), și două unități (niveluri) de funcționare a accentului, ceea ce identifică două criterii de clasificare: după unitatea în care funcționează și după natura (fizică a) accentului (cf. dșl). Dacă avem în vedere modalitatea obiectivă (normală) de pronunțare, accentul funcționează prototipic la nivelul cuvântului și vizează o anumită silabă, de unde: *accent al cuvântului* (utilizat în 1965 de E. Vasiliu, apud Turculeț, 1999, 252; dșl) sau *accent lexical* (Turculeț 1999, 248), sintagmă uzuală în studiile de prozodie⁹, ori *accent silabic* (m. d. lingv.), într-o formulare mai precisă, dar mai puțin uzuală. Dacă avem în vedere modalități subiective de pronunțare, accentul funcționează la nivelul superior al grupului sintactic, în enunț, și marchează un anumit cuvânt, de unde: *accent sintactic* (m. d. lingv., dșl) sau, mai recent, *accent frastic* (Dascălu-Jinga 2008, 985). Dacă se dorește evidențierea unui cuvânt în calitate de unitate esențială în înțelegerea conținutului comunicării, *accentul sintactic* primește determinările *logic* sau *intelectual* (dșl)¹⁰. Dacă se dorește evidențierea unui cuvânt pentru a reliefa o stare emoțională¹¹ sau o

⁸ Dicționarul poliglot al lui Alexandru se prezintă sub forma unei liste de termeni sub care sunt enumerate determinările de care sunt însoțiți și sintagmele în componența cărora intră, astfel lista corespunzătoare intrării *accent* enumeră, de fapt, tipurile acestuia: acut, circumflex, de intensitate (dinamic, expirator), fix, imobil (stabil), liber, logic, melodic (muzical, tonic), mobil, muzical, oxiton, paroxiton, principal, proparoxiton, ritmic, ritmo-melodic, secundar, silabic, sintagmatic, stabil, tonic, accentul propoziției (s.v.).

⁹ Sintagma *accent lexical* este generalizată în descrierea modelelor intonaționale în cadrul studiilor românești recente de prozodie.

¹⁰ Exemple: Măine mergem la teatru. (vs. azi, poimăine etc.); Măine mergem la teatru. (vs. merg, mergi etc.); Măine mergem la teatru. (vs. cinema, restaurant etc.) (cf. Turculeț 1999, 254).

atitudine subiectivă, *accentul sintactic* primește una din determinările: *afectiv*, *emoțional* sau *emfatic*¹². Așadar, *accentul cuvântului* și *accentul sintactic* descriu explicit cele două unități și niveluri de funcționare, aflându-se în opoziție sintagmatică.

Revenind la *accentul propriu-zis* sau *accentul cuvântului*, specialiștii disociază două tipuri de accent în funcție de cei doi parametri fizici. Accentuarea este condiționată de gradul ridicat al energiei sau intensității cu care este expirată coloana de aer în actul articulării. Din acest motiv, accentul este denumit mai ales *accent de intensitate*, *accent dinamic* sau (mai rar) *accent expirator*. Sintagma *accent de intensitate* este întrebuințată la nivel academic, în studiile de specialitate din a doua jumătate a secolului al XX-lea, de către S. Pușcariu (1959) și în Gramatica Academiei (1966, cf. Turculeț 1999, 249), și este redată ca subsens și definită în m. d. lingv. Sintagma *accent dinamic* este înregistrată lexicografic în dicționarul academic (1913), întrebuințată de către S. Pușcariu (1959) și în Gramatica Academiei (1966, cf. Turculeț 1999, 249), înregistrată în m. d. lingv., considerată intrare și definită analitic în dicționarul poliglot al lui Schveiger. Sintagma *accent expirator*, mai precisă tehnic, este întrebuințată de către S. Pușcariu (1959) și în Gramatica Academiei (1966, cf. Turculeț 1999, 249), înregistrată în m. d. lingv., considerată intrare și glosată prin sinonim în dicționarul lui Schveiger. În general, un cuvânt are un singur accent de intensitate, însă în cazul cuvintelor polisilabice (majoritatea derivate sau compuse) și al grupurilor sintactice (nominal sau verbal), pot apărea două accente diferențiate după gradul de intensitate: un *accent principal* sau *forte*, și un *accent secundar* sau *slab* (dșl). Clasificarea, realizată inițial de E. Vasiliu în 1965 (apud Turculeț 1999, 252), poate fi amplificată, putându-se vorbi de două categorii de unități fonologice: *accent tare* (sau *forte*) în care se integrează *accentul principal* și *accentul sintactic*, primul numit prin opoziție și *accent lexical* sau *accent al cuvântului*, respectiv *accent slab*, în care se integrează *accentul secundar* și *accentul fonetic*, ultimul descrie de fapt absența accentului. În anumite limbi, accentuarea se individualizează prin numărul de vibrații implicate în articularea sunetelor, adică prin înălțime sau ton mai înalt. Din acest motiv, acest tip de accent este numit *accent muzical* (m. d. lingv., dșl²), *accent melodic* (m. d. lingv.) sau *accent tonic* (Schveiger 1978, dșl²), (uneori) *accent tonal*, (mai rar) *accent de înălțime*. Accentul muzical a existat în limbile greacă veche și latină (clasică), este întâlnit în prezent în limbile chineză, coreeană și japoneză, este îmbinat cu accentul de intensitate în limbile norvegiană, suedeză, sârbă și lituaniană (m. d. lingv., dșl²). Opoziția dintre *accentul de intensitate* (v. și sinonime) și *accentul de înălțime* (v. sinonimele uzuale), este parțială având în vedere limitarea funcționării celui de-al doilea numai în anumite limbi, precum și situațiile de coincidență dintre cele două.

Trebuie remarcată utilizarea în literatura de specialitate a sintagmei *accent tonic* mai ales în sensul restrâns, sinonim cu *accent muzical*, dar și în sens larg, mai degrabă sinonim cu *accent de intensitate*. Astfel, atât Șăineanu, cât și Scriban nu diferențiază foarte clar între accentul de intensitate și cel de înălțime, Scriban precizând chiar indiferența față de înălțimea vocii, și ilustrează conținutul definit prin sintagma *accent tonic*. Uzul *accentului tonic* este evident în clasificarea în funcție de direcția și de poziția tonului, în sens larg, în cuvânt. Accentul poate fi *ascuțit*, *grav* sau *circumflex* (cf. *accent grafic*) după direcția

¹¹ Dată fiind extensia noțiunii ‘accent’ asupra pronunțării mai intense a unui cuvânt pentru a exprima o stare afectivă nu am analizat separat această accepție. Trebuie însă măcar semnalată considerarea ca sens de sine stătător în dicționarele primei jumătăți a secolului al XX-lea. Sensul este bogat ilustrat, fiind atestat pentru prima dată în 1872-1873: *Gingașa privighetoare prin accente iscusite rădiul tot a încântat* (NEGRUZZI, S. II, 14, apud DA). *Să pot a-ți spune în accente omenești, cât de mult tu ești iubită* (ALECSANDRI, P. II, 161). *Gândirea rămâne logic aceeași; deosebirea este numai... în accentul stilistic* (MAIORESCU, L. 91, apud DA). *Accent plîngător* (SCRIBAN, D.). *Dulcile accente ale melodiei* (ȘĂINEANU, D. U.).

¹² Exemplu: *Nu m-ai așteptat* (accentul afectiv al adverbului negativ denotă nemulțumire, reproș, cf. DȘL).

tonului: ridicare, coborâre sau ridicare urmată de coborâre (cf. dșl²). Accentul poate fi *oxitonic* (pe ultima silabă), *paroxitonic* (pe penultima silabă) sau *proparoxitonic* (pe antepenultima silabă), însă în literatura de specialitate este încetățenit uzul: *accentuare* sau *silabă oxitonă, paroxitonă, respectiv proparoxitonă*.¹³ În plus, studiile recente de prozodie disting accentul de intensitate, propriu fiecărui cuvânt (alcătuit din cel puțin două silabe), de *accentul tonic*, care marchează vârfurile modelului intonativ, și care corespunde în esența lui unui anumit accent de intensitate. Tipurile de accentuare discutate și gradul de stabilitate a accentului într-o anumită poziție determină considerarea unei alte tipologii în care poziția *accentului fix* (dșl) este condiționată fonetic sau morfosintactic, iar poziția *accentului liber* (dșl) este variabilă. Tipologia rezultată este determinantă în diferențierea limbilor: accentul fix apare în franceză, maghiară, cehă, polonă, iar accentul liber în română, italiană, rusă, engleză. Această tipologie cunoaște o formă particulară în paradigmele flexionare, în cadrul cărora *accentul stabil* (dșl) își menține poziția în întreaga paradigmă, în timp ce *accentul mobil* (dșl) își poate schimba poziția față de forma de bază.

4.2. În ceea ce privește al doilea sens, este relevantă (v. supra) sintagma specializată *accent grafic* pentru a-l diferenția de accentul propriu-zis, pe care îl reprezintă în scris. Dacă inițial, potrivit primelor atestări, termenul *accent* desemna semnul grafic, iată că în prezent conținutul inițial este individualizat printr-o sintagmă, prin care este degrevat de acest sens uzul termenului lingvistic (simplu) *accent*. Semnul grafic este utilizat în două tipuri de situații: pe de o parte reprezintă grafic, în anumite situații (cazuri de omonimie, lucrări de ortografie etc., formele titlu din dicționare), accentul propriu-zis, adică pronunțarea mai intensă a unei silabe într-un cuvânt, iar pe de altă parte marchează diferite trăsături fonetice specifice anumitor limbi. Cazul prototipic îl constituie limba franceză în care *accentul ascuțit* (șăineanu, d. u., m. d. lingv.) notează timbrul închis (rar cel deschis) al unei vocale, *accentul circumflex* (șăineanu, d. u., m. d. lingv.) notează vocale lungi urmate anterior de consoană sau vocală, dispărută între timp, iar *accentul grav* (șăineanu, d. u., m. d. lingv.) notează pronunțarea deschisă a unei vocale sau diferențiază omonime. Pentru marcarea accentului propriu-zis, este utilizat *accentul ascuțit* deasupra vocalei, care notează astfel silaba accentuată.

4.3. În ceea ce privește cel de-al treilea sens, termenul *accent* este însoțit de determinări glotonimice și horonimice: *accent oltenesc, accent muntenesc, accent bănățean, accent moldovenesc* (dat ca exemplu de către Șăineanu și Scriban pentru ilustrarea sensului definit), *accent ardelenesc*, dar și influența unor limbi străine: *accent american, accent francez* sau, neutru, *accent străin*.

Concluzii

Pe baza diferitelor definiții, extrase dintr-un corpus lexicografic alcătuit din dicționare generale și dicționare de lingvistică, sunt dissociate sensurile și comentate succint opțiunile lexicografice. Cele trei noduri conceptuale definite și analizate sunt tratate în conformitate, pe de o parte, cu gradul de specializare în domeniul lingvisticii, iar pe de altă parte, cu gradul de abstractizare pe care accepțiunile termenului le presupun. Tendința generală manifestată în dicționare este de a defini unitar cele trei sensuri, dar referirea numai la un anumit aspect în anumite dicționare (de exemplu, pentru primul sens: numai accentul care marchează o silabă) indică gradul diferit de cunoaștere și de formalizare a sensurilor. Ordinea în care fiecare lexicograf alege să ierarhizeze sensurile diferă pe alocuri, uneori în mod surprinzător (v. primul sens definit de Schweiger). Sensul strict lingvistic este caracterizat la nivelul definițiilor printr-o concentrare de elemente, complexitate de care dă

¹³ Poziția accentului în cadrul cuvântului generează trei tipuri principale de structuri accentuale (oxitonă, paroxitonă, proparoxitonă) și este definitorie în elaborarea enunțurilor idioromane pentru realizarea anchetelor geoprozodice, conform metodologiei utilizate în cadrul Atlas Multimédia Prosodique de l'Espace Roman (AMPER).

seama tipologia accentului și care este reflectată în întrebuințarea determinărilor și în configurarea sintagmelor, majoritatea specializate. Merită observat faptul că în toate dicționarele consultate există preferința de a defini numai accepțiile din domeniul lingvisticii, nu și din cel al muzicii (deși unele atestări pot fi interpretate ca vizând domeniul muzicii). Reluarea dicționarului tezaur al Academiei, și implicit a articolelor cu inițiala A, face posibilă revizuirea articolului depășit (din 1913) *accent*, iar aspectele evidențiate în această lucrare pot servi ca punct de reflecție.

Bibliografie:

1. Surse

Alexandru, Teodora *et alii* (1978), [Dicționar poliglot de termeni lingvistici, \[Universitatea din București, Facultatea de Limbi străine\], București, \[f.e.\]](#).

da = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*, Sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Tomul I. Partea I: A–B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913.

dl = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, Volumul I: A–C, Sub direcția prof. univ. Dimitrie Macrea și acad. Emil Petrovici, [București], Editura Academiei, 1955.

dșl² = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicționar general de științe ale limbii*. București, Editura Științifică, 1997¹.

m. d. lingv. = Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*. București, Editura Albatros, 1980.

mda = *Micul dicționar academic*, Volumul I: A–C, Sub conducerea acad. Ion Coteanu. Redactori responsabili: acad. Marius Sala și Ion Dănăilă, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

Schveiger, Paul, Aurel Trofin, Maria Radu (1978), *Dicționar de terminologie lingvistică: român – englez – francez – rus*, [Universitatea „Babeș Bolyai”, Facultatea de filologie], Cluj-Napoca, Editura Universității „Babeș Bolyai”.

scriban, d. = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), Edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

șăineanu, d. u. = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, A opta edițiune, Revăzut și adăogit la ediția VI-a, Ortografia Academiei Române, [Craiova], Editura „Scrisul Românesc”, [1930].

tdrg² = Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1986.

2. Literatură de specialitate

Bidu-Vrânceanu, Angela (2010), *Terminologie și terminologii*, Editura Universității din București.

Turculeț, Adrian (1999), *Introducere în fonetica generală și românească*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Turculeț, Adrian (ed.) (2008), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.